

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-âla'îyye*, s. 133, 137-138, 220-221, 300-304, 531, ayrıca tür.yer.; Yâzıcızâde Ali, *Târîh-i Âl-i Selçuk* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 137-139, 218, 320; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 170-171; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 139, 140; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 30, 518; Ebû'l-Hayr Rûmî, *Saltuk-nâme*, TSMK, Hazine, nr. 1612, vr. 272^b-380^a; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 121-123, 202, 212-213; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 316; Osman Turan, "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak", *Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara 1953, s. 532-564; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları, Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 33-51.

YAŞAR YÜCEL

ÇOCUK

Kur'an-ı Kerim'de, Türkçe'deki çocuk kelimesinin karşılığı olan *tıfıl* ve *sabî* kelimeleri ancak birkaç âyetle geçer. Fakat çocukla ilgili meseleler, diğer anlamları yanında "çocuk" mânâsında da kullanılmış olan çok sayıda değişik kelime etrafında geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bunların başlıcaları *ibn*, *veled* (çoğulu *evlâd*), *gulâm*, *sagîr*, *zürriyyet*, *hafede*, *ehl*, *âl*, *yetîm*, *rebâib*... kelimeleridir. Kullanıldıkları yer ve üslup bakımından genellikle bu kelimelerle henüz bulûğ çağına ermemiş insan kastedilmektedir. Bunun yanında gerek fıkıh kitaplarında gerekse çocuk gelişimi ve eğitime yer veren bazı eserlerde, bu devrenin kendi içindeki gelişim safhaları dikkate alınarak her safhadaki çocuk için, hatta kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı kelimeler de kullanılmıştır.

İnsan hayatı normal şartlarda doğumla başlayıp ölüme kadar süren bir bütündür. Bununla birlikte gerek bedenî gerekse ruhî gelişim özellikleri yönünden kendi içinde farklı bazı devrelere ayrılır. Genellikle çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak belirlenen bu devrelerden her biri bir öncekinin etkisi altında oluşmakta, özellikle insanın bedenî ve ruhî gelişmesinde çocukluk devresine birinci derecede önem verilmektedir.

Üreme bütün canlılarda evrensel bir kanundur; İslâm'a göre evlenmenin gayelerinden biri, hatta en önemlisi çocuk sahibi olup neslin devamını sağlamaktır (Gazzâlî, II, 20). Esasen her insanda, bu dünyada kendi nesebini ve zürriyetini devam ettirmek için fitrî bir arzu vardır. Kur'an-ı Kerim, genel olarak insanların Allah'tan "kusursuz, iyi bir çocuk"

talep ettiklerini bildirmektedir (el-A'râf 7/189-190). Aynı şekilde bazı peygamberlerle salih kulların, Allah'ın kendilerine iyi bir nesil, temiz bir soy ve soylarından O'na kulluk eden milletler vermesi için dua ettikleri bilinmektedir (el-Bakara 2/128; Âl-i İmrân 3/35, 38; İbrâhîm 14/35, 40). İnsanın çocuklara duyduğu derin sevginin ondaki fitrî duygulardan biri olduğunu açıklayan Kur'an-ı Kerim (Âl-i İmrân 3/14), bu eğilimi son derece tabii karşılayarak bütün müslümanların dualarında Allah'tan, kendilerine göz nuru olacak eşler ve çocuklar vermesini niyaz etmelerini ister (el-Furkân 25/74). Böylece insandaki neslini devam ettirme arzusu, İslâm'ın çizdiği sınırlar içerisinde kişinin kendisine ve bütün insanlığa faydalı olacak bir faaliyete kaynaklık yapar. Hz. Peygamber'in, "Evlenin, çocuk sahibi olun; ben kıyamet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim" (*Müsned*, II, 72) meâlindeki hadisi de nesli koruyup geliştirmeye katkıda bulunmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

İslâm'a göre insanın var oluşunun asıl gayesi, Allah'a kul olmanın şuuruyla ermesi ve bunun gereğini yerine getirmesidir. Öte yandan Kur'an'da çocuklar çok defa, ebeveynine aslî gayelerini unutturan ve onları Allah'tan uzaklaştıran engeller arasında gösterilmiştir. Buna göre birçok insan, fazla mal ve evlât sahibi olmayı hayatın tek gayesi saymak suretiyle Allah ile olan münasebetini tehlikeye düşürmektedir. Bu sebeple çeşitli âyetler kişiyi uyarmakta ve asıl gözetilmesi gereken hedefi göstermektedir (meselâ bk. el-Kehf 18/46; Sebe' 34/37; el-Münâfikûn 63/9). Her ne kadar insanlar fazla mala ve çocuğa sahip bulunmakla kendi kendilerine yeterli, dolayısıyla güçlü ve üstün olacakları zannına kapılıyor ve bunu başkalarına karşı bir üstünlük sebebi olarak görüyorlarsa da (el-Hadîd 57/20) Kur'an'a göre bu yanılgıya düşenler için mal gibi çocuk da bir *fitne** (el-Enfâl 8/27-28; Sebe' 34/34-35) ve "apaçık bir düşman"dır (el-Mü'minûn 23/55-56; et-Tegâbûn 64/14). Bundan dolayı İslâm'da, kişinin çocuk sahibi olması büyük sorumluluk gerektiren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ana baba ile çocuk arasındaki ilişkiler hem ahlâkî hem de hukukî yönden belli esaslara bağlanmıştır. Buna göre çocuğun varlığı ciddiye alınmalı, iyi bir insan ve samimi bir müslüman olarak yetiştirilmesi için her türlü gayret ve feda-

kârlık gösterilmelidir. Çocuğun dünya ve âhiret mutluluğunu gözetmek, onu dünyaya getiren insanların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. İslâmiyet bu hususta birinci derecede babayı sorumlu tutar. "Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun" (et-Tahrîm 66/6) meâlindeki âyeti yorumlayan müfessirler, çocukların ve diğer aile fertlerinin gözetiminden ve terbiyesinden aile reisi olan babanın sorumlu olduğu konusunda ortak görüş belirtirler (bk. Râzî, XXX, 46; İbn Kesîr, IV, 390-393). Hz. Peygamber de, "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz" (Buhârî, "Cum'a", 11; Müslim, "İmâre", 20) meâlindeki hadisinde aynı şekilde babanın büyük sorumluluğuna dikkat çeker. Anne de bu sorumluluğa ortaktır; ailenin iç düzeneyle birlikte çocukların bakımı ve yetiştirilmesi onun sorumluluk alanına girmektedir (Buhârî, "Rikâk", 17; Müslim, "İmâre", 5).

Bu sorumluluğun çocuk açısından sonucunu onun ana baba üzerinde bazı haklara sahip olmasıdır. Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler esas alınarak İslâm'da çocuk hakları başlıca şu noktalarda toplanabilir: 1. Güzel isim. Çocuğa verilen ad konusunda İslâm'ın evrenselliğini ve farklı kültür çevrelerinin mevcudiyetini dikkate almak zorunluluğu vardır. Hangi dilde olursa olsun çocuğa verilen isim, onun yetiştiği toplumda ve bulunduğu kültür çevresinde alay konusu yapılmayacak ve onu küçük düşürmeyecek isimlerden olmalıdır; yani çocuk taşıdığı addan utanç duymamalıdır. Hz. Peygamber'in bu konuda ısrarlı tavsiyeleri ve uygulamaları olmuştur. Bir hadisinde, "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse güzel isimler seçin" der (Ebû Dâvûd, "Edeb", 70). Hz. Peygamber'in, çeşitli bakımlardan İslâm anlayışına uygun olmayan isimlere sahip çocukların veya yetişkinlerin adlarını değiştirerek onlara uygun bulduğu yeni isimler vermiş olması (Buhârî, "Edeb", 108) konunun önemini gösterir. Resûl-i Ekrem'in bu tutumunu dikkate alan bazı âlimler, ismin onu taşıyan kimse üzerinde psikolojik bir etki yapabileceğini ileri sürerler (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 101-102; ayrıca bk. AD KOYMA). 2. İyi terbiye. Bir hadiste, güzel isim ve iyi terbiye çocuğun babası üzerindeki hakları arasında zikredilir (İbn Mâce, "Edeb", 3).

ÇOCUK

Çocuğun en mükemmel şekilde yetişmesi, ihtiyaç duyduğu bütün insanî ve ahlâkî faziletleri, sosyal kural ve davranışları, dinî inanç ve değerleri öğrenmesi ve yaşaması, ruh ve beden bakımından sağlıklı, bilgili ve faziletli, ayrıca sanat ve hüner sahibi olabilmesi için ana babanın bütün imkânlarını kullanarak gayret sarfetmeleri gerekir. Çocuğun hem dünya hem de âhiret mutluluğunu hedef alan böyle bir terbiye, Hz. Peygamber tarafından ana babanın çocuğuna bırakacağı "en güzel miras" olarak nitelendirilmiştir (Tirmizî, "Birr", 33). 3. Evlendirme. Ana babaya ait olan neslin korunması görevi, bulûğ çağına gelen evlâdın bir yuva kurmasına imkân hazırlanmasıyla yerine getirilmiş olur. Bu konuda Hz. Peygamber'den hadis olarak nakledilen bazı ifadeler ve Hz. Ömer ile Saîd b. Âs gibi önde gelen sahâbîlerin bunu bir babalık görevi telakki ettiklerine dair haberler vardır (İbn Mahled, s. 127). Evlenme çağına gelmiş olan çocuğun fazla bekletilmeden evlendirilmesi gerekir. Mazeretsiz olarak bunun ileri yaşlara ertelenmesi neticesinde doğabilecek bir takım kötü sonuçlardan ana baba da sorumlu olur. Nitekim Hz. Peygamber'in konuyla ilgili bir tavsiyesinde, "Çocuk bulûğa erince babası onu evlendirsın, aksi halde çocuk günah işleyebilir, onun bu günahı da babaya aittir" uyarısında bulunduğu görülmektedir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 159). Bazı ahlâk kitapları da bu konuda özellikle kız çocuğunun durumuna özel bir itina gösterilmesi tavsiyesine yer verir (Kınalızâde, II, 39). 4. Eşit muamele. Aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın çocuklarına karşı eşit davranmak, ana babanın başlıca görevlerinden biri ve aynı zamanda çocuğun da tabii hakkıdır (Müsned, IV, 269). Çocukların kız-erkek, büyük-küçük, öz veya üvey olması sonucu değiştirmez. Kadının, erkeğin mülk ve tasarrufunda bir eşya gibi telakki edildiği İslâm öncesi Arap toplumunda kız çocuğu ailede maddî bakımdan bir yük, sosyal bakımdan da utanç kaynağı olarak görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de Câhiliye dönemi insanının kız evlâdına karşı gösterdiği tepki şu şekilde anlatılır: "Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiği zaman içi gamla dolar ve yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü haber yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu küçümsenme duyguları içinde tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün!" (en-Nahl 16/58-59; ez-Zuhruf 43/17). Ayrıca çocukların maddî ve sosyal endişelerle öldürülmesini

beyinsizlik, sapıklık (el-En'âm 6/140) ve öteki dünyada mutlaka hesabı sorulacak (et-Tekvîr 81/8-9) "büyük suç" (el-İsrâ 17/31) olarak nitelendiren Kur'an-ı Kerim, kız çocuğunun haklarına öncelikle sahip çıkılması gerektiğinin işaretlerini verir. Nitekim Şûrâ sûresinin 49 ve 50. âyetlerinde yer alan, "Dilediğine kız çocuk, dilediğine erkek çocuk verir; yahut hem kız hem erkek çocuk verir" ifadesinde kızların önce zikredilmiş olmasını dikkate alan bazı âlimler, bundan kızların erkeklere göre daha hayırlı olduğu hükmünü çıkarmışlardır (bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 15). Hz. Peygamber'in hadislerinde de kızlara özel bir önem verildiği görülür. Her şeyden önce kız çocuğunun hakir görülmesi, ona karşı kötü duygu ve düşünceler beslenmesi menedilerek (Müsned, IV, 151) onda hoşagitmeyen taraflar olursa buna mutlaka sabırla katlanmak gerektiği belirtilir (Buhârî, "Zekât", 9; Müslim, "Birr", 147; Tirmizî, "Birr", 13). Ayrıca bazı hadisler kız çocuğunu yetiştirmenin büyük ecir ve sevabını dile getirir (İbn Mâce, "Edeb", 3; Tirmizî, "Birr", 13).

Çocuklar arasında gözetilmesi gereken eşit muamelenin hangi konularda olacağı meselesi farklı görüşlere yol açmıştır. Genel olarak iradî ve maddî tasarruflarda eşit muamelenin gerekli olduğu kabul edilmiştir. Buna göre ana babanın hibe, hediye, miras gibi maddî konularda adaleti gözetmesi ve kardeşler arasında ayırım yapmaması önemli bir esastır. Belli başlı bütün sahih hadis kitaplarında yer alan uzunca bir hadisin sonundaki şu ifade özellikle bu noktaya işaret etmektedir: "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin" (Buhârî, "Hibe", 12-13; "Şehâdât", 9; Müslim, "Hibât", 13). Öte yandan ebeveyn çocuklara karşı gösterilen sevgi, şefkat ve ilgide de adaletli olmaya çalışmalıdır. Ancak burada söz konusu olan, insanın iradesini aşan duygularda değil "öpicüğe varıncaya kadar dışa akseden her türlü davranışta eşitlik"tir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 158, 161; Münâvî, II, 297; IV, 84). Ana baba ellerinde olmayarak bazı çocuklarına daha çok sevgi besleyebilirler. Fakat bunu hissettirmemeye çalışmaları ve davranışlarında eşitliği gözetmeleri gerekir. Aksi halde kardeşlerin birbirini kıskanması ve birbiri aleyhinde olumsuz bazı duygu ve düşüncelere kapılması kaçınılmazdır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Yûsuf'un babası tarafından çok sevilmesinin kardeşlerinin onu kıskanma-

larına ve kötülük etmelerine yol açtığını anlatan âyetlerden (Yûsuf 12/5, 8-9) ana babalar için dolaylı bir uyarı anlamı çıkarmak mümkündür.

Anne-çocuk ilişkisi, çok yönlü ve psikolojik açıdan farklı sonuçlar doğuran fıtrî bir ilişkidir. Bu sebeple İslâmî kaynaklarda anne-çocuk ilişkisine geniş yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in, annenin çocuğunu modern psikolojide "bebeklik dönemi" kabul edilen "tam iki yıl" süreyle emzirmesi yönündeki tavsiyesi (el-Bakara 2/233; Lokmân 31/4), çocuğun beden yapısının teşekkülünde anne sütünün önemini ortaya koyar. Nitekim en son tıbbî tesbitler de çocuğun beden ve ruh sağlığı hususunda anne sütünün yerini başka hiçbir gıdanın ve anne kucağının yerini başka hiçbir ortamın tutamayacağını göstermiştir. Hayata gözünü açan insan yavrusu, etrafında güvenli ve rahat bir dünyanın mevcut olduğu hissini yaşadığı ölçüde ruhen gelişip olgunlaşmaya doğru ilerler. Anne ile çocuk arasındaki hissî ilişkilerin canlılığı, fıtrî bir duygu olan anne sevgisi ve şefkati, çocuğun ruhî melekelerinin sağlıklı gelişmesinde temel etkidir. Modern ilmi araştırmalar, bu sevgiden mahrum olarak büyüyen çocuklarda sağlam ve güçlü bir kişilik yapısının gelişmesinin ve temel güven duygusunun yerleşmesinin hemen hemen imkânsız olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan İslâm dinî çocuğun belli bir yaşa kadar annenin bakım ve terbiyesinde kalmasını öngörür. Çocuğun anne şefkatine ve sevgisine en çok muhtaç olduğu çağ, "temyiz yaşı" denilen yedi yaşına kadarki devredir. Herhangi bir sebeple anne ve baba arasında çocuğun terbiyesini üstlenmede anlaşmazlık çıkması halinde, hukukçular genellikle erkek çocuğunun yedi dokuz, kız çocuğunun ise dokuz on bir yaşına kadar anne tarafından bakılmasının uygun olacağını hükme bağlamışlardır (bk. HİDÂNE). Hz. Peygamber çocuklarına düşkün olan kadınları övmüş ve her vesileyle onları çocuklarına karşı sevgi ve şefkatle davranmaya teşvik etmiştir (Buhârî, "Nikâh", 12; İbn Mâce, "Nikâh", 62; "Edeb", 3). Öte yandan küçük çocukların mutlaka anne veya onun yerini alacak birisi tarafından yetiştirilmesi hususundaki gelişmeler Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulama alanı bulmuştur (Ebû Dâvûd, "Talâk", 35; "Cihâd", 132; Tirmizî, "Siyer", 17). Bütün bunlar göstermektedir ki çocuğa sevgi, şefkat ve anlayışla muamele etme İslâm

eğitim sisteminin en belirgin özelliğidir. Bunu en açık şekilde Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkilerinde ve bu konudaki tavsiyelerinde görmek mümkündür. Çocuklara karşı derin bir sevgi ve şefkat besleyen, onlarla yakından ilgilenen Resûl-i Ekrem'in, "Kimin çocuğu varsa onunla çocuklaşsın" diyerek çocuğu ciddiye alıp seviyesine inmeyi ve problemlerini dinleyerek yönlendirmeyi öğütlemiştir (İbn Mahled, s. 135). Hz. Peygamber her fırsatta çocukları kucağına alır, öper ve okşardı. Bir defasında torunlarını öperken kendisini gören Akra' b. Hâbis'in bunu yadigarıyarak, "Benim on çocuğum var, hiçbirini de öpmedim" demesine karşılık, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" cevabını vermiştir (Buhârî, "Edeb", 18; Ebû Dâvûd, "Edeb", 144; Tirmizî, "Birr", 12). Başka bir hadiste, çocuklara gösterilen sevgi ve ilginin merhamet duygusunun tabii bir sonucu olduğu belirtilerek herhangi bir şekilde bu duygudan mahrum kalmanın normal bir durum sayılmayacağına işaret edilmektedir (İbn Mâce, "Edeb", 3).

Sahih hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in çocuklara sevgi ve ilgisini gösteren çok sayıda rivayet vardır. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, çocuklara karşı sevgi ve şefkat duygularının köreldiği bir toplumda Resûl-i Ekrem'in ortaya koyduğu öğretici, çocuklara ve gençlere verilen değer ve önemi ifade eder. Çocukları hoş tutma ve onların arzularını yerine getirme konusuna önem veren Hz. Peygamber'in namaz kılariken ve hitabede bulunurken bile bu tutumunu değiştirmediyi haber veren çok sayıda hadis mevcuttur (Müsned, IV, 51; Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Mesâcid", 42; İbn Mâce, "Tahâret", 135; Tirmizî, "Menâkıb", 50, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 22; Nesâî, "İftitâh", 172, "Cum'a", 30). İslâm'a göre çocuk temiz bir yaratılışla ve günahsız olarak dünyaya gelir (bk. FITRAT); ona şekil veren ana baba ve sosyal, kültürel çevredir. Çocuğun, büyüklerin telkin ettikleri değerleri ve davranış modellerini içten benimsemesi ve hayatı boyunca kendilerine bağlı kalması, her şeyden önce kendisini yetiştiren insanları sevmesi ve onlara inanıp güvenmesiyle mümkündür. Bu sonucu doğuracak bir davranışla çocuklara yaklaşmak ise büyüklerin görevidir. Bu açıdan bakıldığında, Hz. Peygamber'in karşılaştığı çocuklara selâm verip onların hal ve hatırını sorması (Buhârî, "Edeb", 81, "İsti'zân", 15; Müslim, "Selâm", 15), okşayıp bağrına

basması, zaman zaman çocukları, özellikle de torunlarını omuzuna ve sırtına bindirmesi (Buhârî, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 22; İbn Mâce, "Edeb", 3; Tirmizî, "Menâkıb", 9), hatta hoşlanacakları lakaplar takmak suretiyle çocuklarla şakalaşması ve onları eğlendirmesi (Müsned, II, 532; Buhârî, "İlim", 18; Ebû Dâvûd, "Tereccül", 15; Tirmizî, "Birr", 57) şeklindeki davranışlarının ne ifade ettiği daha iyi anlaşılır.

Çocuğun doğumu çeşitli kültürlerde olduğu gibi İslâm'da da muhtelif merasimlere konu teşkil eden önemli bir olaydır. Dünyaya geldiği ilk günden itibaren çocuk için yapılması gereken ve doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in sünnetinden kaynaklanan başlıca uygulamalar şunlardır. 1. Tahnik. Yeni doğan bebeğin, henüz ana sütünü tatmadan önce hurma, bal vb. tatlı bir besin ezilerek bununla damağının oğulması işlemidir (Müslim, "Tahâret", 101). 2. Kulağına ezan okuma. Bebeğin sağ kulağına ezan, sol kulağına da kâmet okunur (Müsned, VI, 391; Ebû Dâvûd, "Edeb", 108; Tirmizî, "Eğâhî", 17). 3. Ad koyma. Doğumun ilk gününde veya en geç yedinci güne kadar çocuğa bir isim verilir (Buhârî, "Akıka", 1, "Edeb", 108; Müslim, "Fezâ'il", 62; Tirmizî, "Edeb", 63). 4. Akıka kurbanı. Doğumun yedinci günü yahut daha sonraki günlerde şartlarına göre kurban kesilerek ikram edilir (bk. AKİKA). 5. Sünnet (hıtân). Çocuğun ne zaman sünnet ettirileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse de bu ameliyenin, doğumun ilk gününden en geç bulûğ yaşına kadar olabileceği kabul edilmiştir. Sünnetle beraber ziyafet verilmesi ve eğlenceye de yer verilen bir merasim yapılması, Hz. Peygamber'den hemen sonra âdet halini almış bir uygulama olarak günümüze kadar gelmiştir. 6. Saçını tıraş etme. Doğumun yedinci günü çocuğun saç tıraş edilir ve bunun ağırlığına gümüş ya da altın tutarında bir şey sadaka olarak verilir.

İslâm eğitimcileri eğitimin doğumla birlikte, hatta daha önceden başlaması gerektiği hususunda görüş birliği içindedir. Bu görüşün dayandığı iki temel fikirden biri, ana babanın ahlâkî ve fikrî yapılarının çocuğun eğitiminde büyük etki gücüne sahip olması, diğeri de çocuğun esnek bir tabiata sahip olup iyi veya kötü her türlü dış etkiye açık bulunmasıdır. Bu durumda çocuğu sağlıklı, ahlâklı ve dindar yetiştirmek, ancak çok erken yaşlardan başlayarak onun eğitimini ciddiye almakla mümkün olur. Bebeklik döneminden itibaren uygulan-

maya başlanan alıştırmalarla çocukta sağlam bir ahlâkî yapının oluşması hedef alınmalıdır. Bunda davranış eğitimi her şeyden önce gelir. Küçük yaşlarda çocukta yanlış davranışların önüne geçilmediği takdirde ileri yaşlarda bunların telâfisinin imkânsız olduğu kabul edilir (İbn Sînâ, s. 157; Gazzâlî, III, 69; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 169; Kınalızâde, II, 38). Buna göre çocuğun yetiştirilmesinde ilk dikkat edilecek husus onun gıdası ve beslenmesidir. Çünkü gerek nicelik gerekse nitelik olarak çocuğun aldığı gıdaların, karakterine iyi ya da kötü yönde etki edeceği şeklinde bazı görüşler mevcuttur (Gazzâlî, III, 67; Kınalızâde, II, 31). Bu bakımdan çocuğun helâl gıda ile beslenmesi onun iyi ahlâk sahibi olarak yetişmesinde önemli bir âmildir. Yemek ve sofrâ âdâbı, çocuğa ilk öğretilmesi gereken bilgi ve alıştırmalar arasında yer alır. Klasik ahlâk kitaplarında çocuklara öğretilmesi gereken sofrâ âdâbıyla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer alır. Giyim konusunda da çocuk sadeliğe alıştırılmalı, kız ve erkek çocukların cinsiyet farklılığını yansıtabilecek şekilde değişik tarzda giyinmelerine dikkat edilmelidir. Çocuğa küçük yaşlardan itibaren vücut, giyim ve çevre temizliği için gerekli kurallar da öğretilmeli, bunların vazgeçilmez bir alışkanlık haline gelmesi sağlanmalıdır.

Ahlâk kitaplarında çocukların çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurmaya hazırlayıcı tedbirlere geniş yer verilmiştir. Bunların başlıcaları, çocuğun sahip olduğu imkânlar sebebiyle başkalarına üstünlük taslamasını önlemek; alçak gönüllü, arkadaşlarıyla hoş geçinen ve imkânlarını onlarla paylaşmasını bilen uyumlu bir insan olarak yetişmesini sağlamak; kiskanç, bencil, para ve mal düşkünü olmasını önlemek; dürüstlük, çalışkanlık, yarıdım severlik gibi faziletlerle özendirmek; inatçı ve bilgili olmayı her türlü maddî değerlerin üstünde tutmayı öğütlemektir (İbn Miskeveyh, s. 23). Ayrıca çocuklar ana babaya, öğretmene ve büyüklere itaate, küçüklere karşı sevgi ve şefkatle davranmaya alıştırılmalı, kaba ve hoyrat davranışları düzeltilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere (en-Nûr 24/58) çocuklara aile mahremiyeti konusu da öğretilmelidir. Ev içinde ve dışında çocuklara selâm verilmeli, güler yüzle hal ve hatırları sorulmalı, her konuda ciddiye alınmalı, onların da küçük büyük herkese selâm vermeleri, sevgi ve saygı göstermeleri temin edilmelidir.

ÇOCUK

Hız. Peygamber bazı oyunlara ve spor-tif faaliyetlere izin vermiş, hatta bunları teşvik etmiştir. Genel olarak İslâm eğit-cimcileri de oyunun çocuğun gelişim ve eğitiminde önemli bir rol oynadığını ka-bul ederler. Gazzâlî, oyunun özellikle zih-nî yorgunluğu giderici ve dinlendirici et-kisine dikkat çeker (*İhyâ*², III, 68). Bu ba-kımdan kız ve erkek çocukların kendi cinsiyetlerine uygun oyunlar oynayarak yetişmelerine önem verilmelidir. Hız. Pey-gamber'den nakledilen hadislerde kız ço-cuklarının bebeklerle ve ev işleriyle ilgili oyunlar oynadıkları (Buhârî, "Edeb", 81; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 81), erkek çocuklarının da atıcılık, binicilik, yüzme, yürüme ve koşu gibi alanlarda (Müslim, "İmâre", 168; İbn Mâce, "Cihâd", 19; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 11; Nesâî, "Hayl", 14) eğitildikleri anlaşılmaktadır.

Çocuğun iyi davranışları takdir edile-rek ödüllendirilmeli, hatalı davranışları konusunda yapıcı ve yönlendirici bir şe-kilde uyarılmalı, insanlık gururunu incitecek eleştirilerden sakınılmalıdır. Eğer yanlış davranışlarda ısrar ederse bunun doğuracağı zararları kendisine anlatıl-malıdır. Çocuğun yanlış tutumunu engel-lenirken mutlaka doğrusu da gösteril-melidir. Hataların düzeltilmesinde kötü söz, azarlama, bağırıp çağırma, aleyhte kıyaslamalar yapma ve kışkırtma gi-bi yaklaşımlar faydadan çok zarar geti-rir. Çünkü bu hareketler çocuğu arsızlı-ğa ve inat ederek aynı yanlış işi tekrar-lamaya sevkeder. Esasen bu gibi tutum-lar sözlü eğitimin çocuk üzerindeki et-kisini ortadan kaldırır (İbn Miskeveyh, s. 24; Gazzâlî, III, 67). İslâm eğitimcilerinin bu görüşleri çağdaş pedagoji ile tam bir uyum içindedir.

İslâm eğitimcileri, çocuğun eğitim ve öğretiminde iki temel kaideye özellikle önem vermişlerdir. Birincisi, gelişim saf-haları dikkate alınıp her safhanın özelli-ğine uygun düşecek bilgi ve davranışların tedricî olarak çocuğa kazandırılmasıdır. Bunun en açık örneği, çocuktaki utanma duygusunun uyanmasına verilen önem-dir. Müslüman eğitimcilere göre utan-ma duygusu akıl ve vicdanın gelişme be-lirtisi sayıldığından temyiz çağı denilen bu yaşta çocuğun gelişim sürecinin dik-katle gözlenmesi ve kontrol altında tu-tulması gerekir (İbn Miskeveyh, s. 23; Gaz-zâlî, III, 66; Kınalızâde, II, 33-34). Çocuğun eğitim ve öğretiminde ikinci önemli nok-ta ferdi farklılıkların dikkatle korunma-sı ve her çocuğa kendi kabiliyetine uy-gun olan bilgi ve davranışların kazandı-rılmasıdır. Kendisinden kabiliyetinin di-

şında veya üstünde bir iş yapması iste-nen çocuk normal başarı düzeyine de ula-şamaz. İbn Kayyim, çocuğa kabiliyetleri dışında bir görev yüklemenin onu yıprat-maktan ve aslında yatkın olduğu konu-larda da başarısız hale getirmekten baş-ka bir sonuç vermeyeceğini kaydeder (*Tuhfetü'l-mevrûd*, s. 171).

Çocuğun kendisine söylenenleri tam olarak anladığı ve kendi düşüncelerini az çok ifade edebildiği yaşlardan itiba-ren dinî esasların öğretimi yapılabilir. Bu konuda ilk öğretilcek şey tevhid inan-cıdır. Nitekim Hız. Peygamber'in, "Çocuk-larınıza önce 'lâ ilâhe illallah' cümlesini öğretiniz" şeklinde tavsiyede bulundu-ğu nakledilir (İbn Mahled, s. 142; İbn Kay-yim el-Cevziyye, s. 158). Allah inancı kü-çük çocuklara onların anlayabileceği sa-de ve açık bir dille, ümit ve bağlanma duygularını geliştirecek şekilde anlatıl-malıdır. Ayrıca temyiz yaşına doğru Al-lah sevgisiyle birlikte uygun bir üslûpla Allah korkusunu da aşılama, bu suret-le değer yargılarına ters düşen davra-nışlar karşısında iyiliklerini ödüllendire-cek, kötülüklerini cezalandıracak olan aşkın bir otoritenin varlığını vicdanında hissetmesini sağlamak gerekir. Çağdaş pedagojide de doğru aşılansın bir Tanrı inancının ahlâkî, hukukî ve sosyal norm-ların sağlıklı işleyişindeki rolüne büyük değer verilmektedir.

Çocuklarda küçük yaşlardan itibaren imanla birlikte ibadet şuurunun da ge-liştirilmesi gerekir. Nitekim onlara na-mazın öğretilmesi ve aile reisinin de bun-da devamlı olması Kur'ân-ı Kerim'de açıkça zikredilmiştir (Tâhâ 20/132). Hız. Peygamber'in, çocuklara yedi yaşında namazın kıldırılmaya başlanmasını (ve-ya öğretilmesini), on yaşına geldikleri hal-de kılmıyorlarsa hafifçe cezalandırılma-larını tavsiye eden hadisleri (Ebû Dâvûd, "Şalât", 25; Tirmizî, "Mevâkîf", 182) bu ko-nuda müslüman eğitimcilere ışık tut-maktadır. Buna göre çocuğa yedi yaşı-na geldiği zaman namaz konusunda ba-sit bilgiler verilecek ve yavaş yavaş na-maz kılma alıştırmalarına başlanacak-tır. İslâm eğitimcileri özellikle başlangıç-ta kolaylaştırıcı bazı uygulamalara gidil-mesinde fayda görmüşlerdir. Nitekim an-latıldığına göre Hız. Hüseyin çocukları na-maza alıştırırken öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı birleştirerek kılmalarını ister-miş; kendisine, "Niçin vakti dışında na-maz kıldırıyorsun?" diye itiraz edenlere de, "Bu onların namazdan uzak kalma-larından daha iyidir" cevabını vermiştir (İbn Mahled, s. 138).

Küçük çocuklara namazın dışındaki ibadetler hakkında da bilgi kazandırıl-ması, bunlardan uygun olanlarının zaman zaman tatbik ettirilmesi, onların gele-cekteki dinî hayatları için büyük önem taşır. Nitekim Hız. Peygamber dönemin-deki uygulamanın da bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Şahâbeden Rubeyyi' bint Muavviz'in anlattığına göre aşure oru-cunun tutulmasıyla ilgili uygulamada bü-yüklerle birlikte çocuklar da oruç tutmuş-lardır. Hadisin devamındaki, "Çocuklar için renkli yünden oyuncaklar yapar, on-lardan biri yemek için ağlayacak olursa bunları verir, böylece iftar saatine ka-dar oyalanmalarını sağlardık" ifadelerin-den (Buhârî, "Şavm", 47; Müslim, "Şıyâm", 136), çocuğa ibadetin önemini anlatılıp yarıda bırakılmasının uygun olmayacağı şuur ve disiplinin verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Her durumda çocuğun ruh ve beden özellikleri dikkate alınarak kendisine yak-laşılmalı, onun henüz dinen yükümlülük ça-ğında olmadığı göz önünde bulundu-ruarak eksikleri ve hataları olumlu bir yolla giderilmelidir. İslâm eğitiminin ted-rîcîlik, sevgi ve ikna gibi pedagojik me-totları esas aldığı görülmektedir. Nite-kim çağdaş pedagojinin ilkelerine göre de korkutucu, ürkütücü, emredici tutum-lar çocuk için hem anlaşılmasızdır hem de yıpratıcıdır. Çocuğun sevgiye, iyi ör-neklere, açıklayıcı doğru bilgilere ihtiya-cı vardır. Bunların yerli yerinde uygulan-ması ölçüsünde onun dinî eğitim ve öğ-retimi de başarıya ulaşacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 72, 532; IV, 51, 151, 268, 269, 270, 275, 278, 285, 286, 287, 375; VI, 391; Bu-hârî, "Zekât", 9, Edeb", 18, 81, 108, "Akıka", 1, 7, 108, "Hibe", 12-13, "E'time", 2, "Cum'a", 11, "Nikâh", 12, "Rikâk", 17, "Şehâdât", 9, "İs-ti'zân", 15, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 22, "İlim", 18, "Cihâd", 25, "Şavm", 47; Müslim, "İmâre", 5, 20, 168, "Eşribe", 107, "Birr", 147, "Hibât", 13, "Mesâcid", 42, "Selâm", 15, "Tahâret", 101, "Fezâ'il", 62, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 81, "Şıyâm", 136; İbn Mâce, "Edeb", 3, 14, "Hibât", 1, "Ni-kâh", 50, 62, "Tahâret", 135, "Cihâd", 19; Ebû Dâvûd, "Edeb", 54, 66, 70, 77, 108, 144, "Bü-yû", 83, "İcârât", 47, "Talâk", 35, "Cihâd", 132, "Selâm", 4, "Tereccül", 15, "Edâhi", 17, 20, "Şalât", 25; Tirmizî, "Birr", 12, 13, 33, 57, "Da'avât", 121, 124, "Ahkâm", 30, "Siyer", 17, "Menâkıb", 9, 50, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 22, "Edeb", 63, "Edâhi", 5, 17, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 11, "Mevâkîf", 182; Nesâî, "İftitâh", 172, "Cum'a", 30, "Akıka", 5, "Hayl", 14, "İsti'aze", 6; İbn Mahled, *Ahbârü's-şığâr (el-Akade miyye için-de, nşr. Abdullah Kenûn)*, III, Rabat 1986, s. 113-146; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, Ka-hire 1299, s. 23-26; İbn Sînâ, *el-Kânân fi't-tub*, Beyrut, ts., s. 150-154, 157-158; Gazzâlî, *İhyâ*², İstanbul 1318, II, 20, 22-23, 43-45; III, 66-69;

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, XXX, 46; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevrûd bi-ahkâmî'l-meulûd*, Beyrut 1403/1983, s. 9-213; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Kahire, ts., IV, 390-393; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, Beyrut 1972, II, 297; IV, 84; Âlûsî, *Râḥu'l-me'ânî*, XI, 88-92; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1208, II, 30-39; İbrahim Canan, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980; a.mlf., *İslâm'da Çocuk Hakları*, İstanbul 1980; a.mlf., *"Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler"*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Erzurum 1988, s. 19-42; Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985, s. 85-176; Beyza Bilgin, *İslâm'da Çocuk*, Ankara 1987; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara 1990, s. 77-132; Mehmed İzzet et-Tahtâvî, "et-Tıfıl ve't-tufûle", *ME*, LII/2 (1980), s. 307-321.

HAYATİ HÖKELEKLİ

□ **KELÂM.** Dinî hayat açısından çocukların statüsü ve âhiretteki sorumluluğu konusunda İslâm âlimleri çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre çocuklar her türlü yazının yazılabileceği boş bir levha gibi iman veya küfür niteliğinden soyutlanmış, ancak her birini kabul edebilecek bir tabiatla doğarlar. Mu'tezile ile Mâtürîdiyye âlimlerinin çoğunluğuna ve bazı Eş'ariyye kelâmcılarına göre ise her çocuk, mükellef olduğu anda yüce bir varlık tarafından yaratıldığını bilecek bir güce sahiptir, bu güce de akıl yürütme yeteneğinden ibarettir. Âhiretteki ilâhî mükâfat ve ceza doğuştan sahip olunan özelliklere değil dünyaya geldikten sonra benimsenen inançlara ve işlenen fiillere bağlıdır. Din de sonradan iradî bir seçimle benimsenir ve yaşanır. Başta Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye olmak üzere Selefiyye âlimlerinin çoğunluğu, her çocuğun müslüman olmasını gerektirecek bir yaratılışa sahip olduğunu kabul eder. Özellikle İbn Teymiyye'ye göre çocuklar Allah'ın varlığını, birliğini ve yegâne mâbud olduğunu bilme imkânı verecek yaratılıştaki olduklarından bir anlamda mârifetullah konusunda zarurî bilgiye de sahip kılınmışlardır. Çocuğun biyolojik yapısı, bünyesi için faydalı olan gıdalara karşı tabii bir temayül göstermesini sağladığı gibi ruhî yapısı da yaratıcısına inanmaya ve tapınmaya karşı onda hem etkili, hem de sürekli bir arzu meydana getirir. Eğer çocuk böyle bir yaratılışa sahip kılınmasaydı peygamberlerin daveti insanlarda ilgi uyandırmaz ve sonuçta peygamberler dinî tebliğlerinde başarısız olurlardı. Âdem neslinin bezm-i elestî*te, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna "evet" cevabını vermesi (el-A'râf 7/172) ve Hz. Peygamber'in her

insanın fıtrat* üzere yaratıldığını bildirmesi de bu görüşü teyit eder.

İslâm âlimlerinin çoğunluğu çocukların dinî mükellefiyetlerinin bulunmadığını, ancak ergenlik dönemine girince bütün dinî görevleri yerine getirmekle yükümlü olduklarını kabul eder. Bu çağa girmemiş çocuklara uygulanacak dünya ahkâmı ebeveynlerinin dinine bağlıdır (Halîmî, I, 161). Mâtürîdiyye ile Mu'tezile kelâmcılarına ve bazı Şîî âlimlerine göre ebeveynleri kâfir de olsa temyiz çağına gelen çocuklar Allah'a iman etmekle yükümlüdürler. Zira mümeyyiz olan çocuklar, akıl yürütmek suretiyle kendilerini ve kâinatı yaratan yüce bir varlığın bulunması gerektiği sonucuna varabilirler ve bu onların imanla mükellef tutulmaları için yeterlidir. Nitekim Hz. Peygamber temyiz çağına girmiş olan Hz. Ali'yi İslâm'a davet etmiş, o da bu daveti kabul ederek müslüman olmuştur (İbn Abdüşşekûr, I, 153, 155; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûz*, VIII, 428). Bu görüşü benimseyenlere göre mümeyyiz olan çocuklar yaptıkları ibadetler sayesinde uhrevî mükâfata nâil olurlarsa da ilâhî emir ve yasaklara muhalefetten dolayı âhirette cezalandırılmazlar. Eş'ariyye âlimleriyle Hâricîler'e göre, ergenlik çağına girmemiş çocuklar için, iman etmek de dahil olmak üzere, hiçbir dinî mükellefiyet yoktur. Zira Hz. Peygamber çocukların sorumlu olmadığını açıkça bildirmiştir (Bağdâdî, s. 257).

Ergenlik çağına girmeden ölen müslüman çocuklarının âhiretteki durumları hakkında İslâm âlimleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluğa göre ölen müslüman çocukları cennete gireceklerdir. Zira Kur'an-ı Kerim'de mümin atalarınınkinden farklı bir inanç benimsemeyen zürriyetlerin onlara ilhak edileceği bildirilmiş (et-Tûr 52/21), hadislerde de bulûğa ermeden ölen müslüman çocuklarının anne ve babalarına şefa'at edecekleri belirtilmiştir (*Müsned*, V, 312-313; Buhârî, "Cenâ'iz", 92). Ham-mâd b. Zeyd, İbnü'l-Mübârek, İshak b. Râhûye gibi ilk devir âlimleriyle Cebriyye'ye mensup bazı bilginler ise müslümanların bulûğa ermeden ölen çocuklarının âkıbeti hakkında bir hüküm vermemek gerektiğini düşünmüşlerdir. Zira bazı hadislerde bunların âkıbetlerini ancak Allah'ın bildiği ifade edilmiştir (Halîmî, I, 159-160; İbn Fûrek, s. 144).

Kâfirlerin bulûğa ermeden ölen çocuklarının âhiretteki durumuyla ilgili olarak İslâm âlimlerinin görüşlerini dört noktada toplamak mümkündür.

1. Kâfir çocuklarının cennete gireceğini savunanların delilleri kısaca şöyledir: Kur'an-ı Kerim'de kimsenin başkasına ait günah yükünü taşımayacağı (Fâtır 35/18), herkese yaptığı için karşılığının verileceği (el-Mü'min 40/17), peygamber göndermedikçe Allah'ın kullarına azap etmeyeceği (el-İsrâ 17/15) bildirilmiş, bazı hadislerde de kâfirlerin ölen çocuklarının cennete gireceği haber verilmiştir (İbn Hazm, IV, 135; İbn Kesîr, V, 54, 56). Ergenlik çağına girmeden önce ölen ve mükellef olmadıkları için tamamen günahsız olan bu çocukların sırf kâfir bir aile içinde doğmuş olmalarından ötürü azaba uğratılmaları mâkul değildir. Yüce Allah'ın mutlak adalet, hikmet ve rahmet sahibi oluşu, kâfirlerin ölen çocuklarının da müslümanların çocukları gibi cennete girmelerini gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber'e nisbet edilen bazı rivayetlerde kâfir çocuklarının cennet ehlinin hizmetçileri olacakları ifade edilmiştir. Bu çocukların, ebeveynleri kâfir olduğu veya büyümüş olsalardı küfür benimsyecekleri Allah tarafından bildirildiği için cehennem girecekleri yolundaki bir iddia, kendileri suçsuz oldukları halde başkasının günahı yüzünden cezalandırılacakları anlamına gelir ki bu hem açık naslara hem de ilâhî adalete aykırıdır (Kâdî Abdülcebbar, s. 378, 477-479; Halîmî, I, 157, 158; İbnü'l-Vezîr, s. 339). Mu'tezile âlimlerinin tamamı, Buhârî, İbn Hazm, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, müfessir Kurtubî, Nevevî, İbn Hacer el-Askalânî gibi Sünî âlimlerle bazı Şîî ve Hâricî âlimleri bu görüşü benimsemişlerdir.

2. Kâfir çocuklarının cehenneme gireceğini ileri sürenlerin delilleri de şöyle özetlenebilir: Kur'an-ı Kerim'de mümin çocuklarının babalarıyla birlikte cennete gireceği ifade edilmiştir (et-Tûr 52/21). Çocukların babalarına tâbi olduğunu belirten bu âyet, kâfir çocuklarının da dünya ahkâmında olduğu gibi âhirette de babalarıyla birlikte bulunacaklarına işaret eder. Ayrıca Hz. Nuh'un diliyle kâfirlerin ancak kendileri gibi fâcir ve kâfir çocuklar doğurduğu ifade edilmiştir (Nuh 71/26-27). Bazı hadislerde de kâfir çocuklarının babalarıyla birlikte cehennemde olacakları belirtilmiştir (İbn Kesîr, V, 56-57). Ayrıca İslâm âlimleri, çocukların dünya ahkâmında babalarına tâbi olmaları gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durumda kâfir çocuklarının hükmen kâfir kabul edilmesi ve dünyada olduğu gibi âhirette de babalarının dinine göre muamele görmesi hem akla hem